

Marija
Bijelić

Munuscula in honorem Željko Rapanić

Zbornik povodom osamdesetog rođendana,
(ur.) Miljenko Jurković, Ante Milošević,
Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački
centar za kasnu antiku i srednji vijek,
Zagreb – Motovun – Split, 2012., 423. str.,
ISBN 978-953-6002-67-2

Vrstan latinist, epigrafičar i teoretičar ranosrednjovjekovne umjetnosti, Željko Rapanić svojim je radom, kako istraživačkim tako i predavačkim, zadužio cjelokupnu znanost Hrvatske. Jedan je od najistaknutijih i najzaslužnijih povjesničara umjetnosti kojemu su brojni kolege, bivši učenici i prijatelji povodom njegovog osamdesetog rođendana posvetili niz radova sakupljenih u zbornik u izdanju serije *Dissertationes et Monographiae* Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu u čijim je počecima prije dvadeset godina i sam slavljemik sudjelovao.

Obnašajući dužnosti u nekim od najvažnijih kulturnih institucija Hrvatske poput Arheološkog muzeja u Splitu, Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Splita, Instituta za arheologiju u Zagrebu te predajući na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, profesor Rapanić pokazao je velik raspon interesa i sposobnosti ostavivši na svakom od navedenih mjesta velikog traga. Njegov znanstveni rad kretao se u nekoliko tematskih cjelina, od arheoloških istraživanja, epigrafske analize, sintetske obrade ranosrednjovjekovne kulture i umjetnosti Dalmacije, poleogeneze jadranskih gradova i njihove afirmacije u ranom srednjem vijeku, kritičkih analiza pisanih izvora, dijakronijskih pregleda razvoja gradskih sredina i mikroregija do radova kojima je cilj bila popularizacija raznih znanstvenih rezultata. Značajna arheološka istraživanja

vodio je u Saloni, na Gospinom Otoku u Solinu te u povijesnoj jezgri Dubrovnika, a bio je i jedan od pionira podvodne arheologije u Hrvatskoj. Detaljan prikaz doista fascinantnog životnog i profesionalnog puta našeg *octogenarius* u zborniku donosi Ivan Basić zajedno s iscrpnim popisom bibliografije čime se tek nazire utjecaj Željka Rapanića na cjelokupni razvoj struke.

Branko Kirigin, Ivan Basić, Neven Budak, Nenad Cambi, Mladen Ančić, Katja i Tomislav Marasović u svojim su se radovima posvetili raznovrsnoj problematici vezanoj uz rodni grad profesora Rapanića, Split.

Istražujući naseljavanje Dioklecijanove palače Katja i Tomislav Marasović razdijelili su višestoljetni proces pretvaranja carske palače u grad na dva perioda istaknuvši postojanje kasnoantičkog kontinuiteta nakon Dioklecijanove smrti, kada se grade zapadne i istočne terme kao i groblje izvan zidina, te pretvaranje rezidencije u kršćanski grad poslije pada Salone. Odbacujući tezu o samoj palači kao *gynaeeum*, iznose pretpostavku da se on nije nalazio u njoj već negdje u njezinoj blizini. Zamjećuju također i nove konstrukcijske procese u kasnijim razdobljima poput malog kružnog hrama kao predromaničke crkve, pretvaranja istočnog dijela carske rezidencije u palaču nadbiskupa te izdvajaju tri tipa kuća u gradu koje se nakon popunjavanja parcela unutar zidina počinju graditi i uz njihov sjeveroistočni rub, oko crkve sv. Ciprijana.

Problematikom razvoja Splita bavio se i Mladen Ančić istražujući demografske mijene u prvoj polovici 13. st. Analizom zapisa Tome Arhiđakona dolazi do zaključka kako je sredinom 13. st. u "starom dijelu" grada, unutar zidova palače te u *suburbiumu* živjelo osam do deset tisuća stanovnika dok se ta brojka uključujući područje šireg gradskog područja penjala na dvadeset i pet tisuća.

Ivan Basić rad je posvetio analizi najstarije toponomastičke potvrde imena koje će s vremenom zaživjeti kao urbonim Splita, a potječe iz rukopisnog naslijeđa Jeronimove kronike, točnije različitih grana filijacije temeljnog rukopisa, Euzebijevih kronika. Istražujući prvenstvo toponima *Spalatum* ili *Aspalathos* te izraz *palatium villae* on ujedno kritički analizira i zapis o Dioklecijanovoj smrti za koji smatra da je Jeronimov dodatak koji dokazuje njegovo korištenje tada poznatih *Kaisergeschichte*.

Kontinuitetom između Salonitanske i Splitske nadbiskupije Željko Rapanić se dosta bavio, a u ovom zborniku toj je problematici svoj doprinos dao i Neven Budak. Iskazavši sumnju u zapise Tome Arhiđakona prema kojemu je došlo do zabune kojom su se u vrijeme prvog nadbiskupa Splita, Ivana Ravenjanina, umjesto relikvija sv. Duje u Split prvo prenijele relikvije sv. Staša, Budak ističe kako o nadbiskupima Salone i Splita između 602. i 787. g. Toma zapravo ništa ne piše (osim spomenutog Ivana Ravenjanina čije je samo postojanje i vrijeme upitno). To autora navodi na zaključak o nepostojanju direktnog kontinuiteta urbanog života iz Salone u Split jer su u kasnoj antici oba naselja postojala jedno pored drugog te nestanak Salone nije nužno morao značiti prebacivanje njenih funkcija i identiteta na Split. Dodatan argument njegovoj tezi su i materijalni i literarni izvori koji govore o obnovi Splitske crkve tek krajem 8. stoljeća.

O prijenosu relikvija svetaca iz Salone u Split piše i Nenad Cambi analizirajući inicijale Splitskog Evangelijara. Analizom inicijala slova I i L, na kojima se zamjećuju arhitektonski elementi poput pilastra ili

stupa s kapitelom te motiva ribe i dekoracije nalik mramornim inkrustracijama (poput onih donjeg dijela apside Eufrazijane), autor zaključuje o istovremenom prijenosu Evangelijara i relikvija svetaca iz Salone u Split u 6. stoljeću.

Vezom između antičke Salone i mora bavio se Branko Kirigin istaknuvši dobru poziciju gradske luke zaštićene od visokih valova što je omogućavalo dugotrajan gospodarski prosperitet grada. Kao najvažniju poziciju u Kaštelanskom zaljevu autor smatra Marjan za koji se dugo vremena pretpostavljalo da je mjesto postojanja antičkog svetišta posvećenog Dijani. Arheološkim iskapanjima autor nije pronašao Dijanin hram, ali je ustvrdio kako je današnja crkva sv. Jurja na navedenom lokalitetu građena od rimskog kamenja što ga je navelo na pretpostavku o postojanju hrama posvećenog Artemidi koji su po predaji izgradili Višani u kasnom trećem stoljeću.

Ljubomir Gudelj bavio se pak ranokršćanskim plutejem iz Gornje Podstrane kod Splita koji je zbog nepretjerane dekoracije karakteristične za ranobizantska razdoblja datirao u prvu polovicu 6. stoljeća. Ukazao je na sličnost s ulomcima iz crkve sv. Bartolomeja u Crkvini u Galovcu te je istaknuo moguće porijeklo pronađenog pluteja u staroj župnoj crkvi sv. Roka i Ane.

Nikola Jakšić, Igor Fisković i Ivan Matječić u svojim su se radovima okrenuli problematici klesarskih radionica za koje je profesor Rapanić često isticao da su nositelji umjetnosti srednjeg vijeka. Doprinos poznavanju opusa spomenika iz vremena kneza Branimira dao je Nikola Jakšić pripisavši ovoj grupi kameni ulomak s natpisom iz crkve sv. Martina u Lepurima kod Benkovca. Natpis se nalazi na rubovima sarkofaga koji je u kasnom 9. stoljeću ugrađen kao portal spomenute crkve, a analogiju takvom korištenju sarkofaga autor pronalazi na crkvi sv. Mihovila Arkandela u Dolu na Braču. Analizirajući sam tekst autor pretpostavlja da je donator crkve u Ninu, opat Theudebertus, bio i donator crkve sv. Martina.

Igor Fisković je istražujući mramorni reljef *Rex justus* iz baptisterija Splitske katedrale istaknuo kako se on izvorno nalazio u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu gdje su stolovali hrvatski vladari. On odvaja majstora ovog pluteja od zadarsko-solinske radionice te više pažnje pridaje *damnatio memoriae*, tj. kasnijoj intervenciji na spomenutom ulomku. Zaključuje kako je reljef prikazivao Petra Krešimira IV koji je pod papinim pritiskom bio izbrisan iz povijesnih razdoblja 1073. g. zbog čega su neki dijelovi na mramornom ulomku tada i otučeni.

O ulomcima pronađenim u Novigradskoj kripti i atriju porečke Eufrazijane pisao je Ivan Matejčić. Autor smatra kako su mramorni fragmenti pronađeni u Novigradu najvjerojatnije bili dijelom iste cjeline na što ga je navela upotreba istog materijala i sličnost urezanih ornamenata na fragmentima, vjerojatno dijelova prikaza Abrahamove žrtve, teme koja je česta na ranokršćanskim sarkofazima, no klesanje na spomenutim ulomcima govori o razdoblju ranog srednjeg vijeka. Ulomak renesansnih karakteristika iz Poreča prepoznao je pak kao nadgrobnu ploču biskupa Silvestra Quirinija koja je kasnije poslužila kao pod za propovjedaonicu.

Željko Rapanić je veoma utjecao i na današnji pristup izučavanju spomenika ukazujući na mnoge od njih koji su bili nesustavno arheološki istraženi te za koje nemamo dovoljno podataka za interpretaciju nazivajući ih "spomenicima nepotpune biografije". Miljenko Jurković ističe ga stoga kao jednog od prvih istraživača koji je inzistirao na kontekstualizaciji spomenika u njihovom povijesnom i prostornom okruženju postavši tako jednim od rijetkih teoretičara umjetnosti ranog srednjeg vijeka. Njegovo proširivanje pojma *adriobizantizam* na kasnija razdoblja te poticanje interdisciplinarnog pristupa i danas imaju velikog utjecaja.

Spomenuti bizantski utjecaj Ivo Goldstein širi na općenitiju razinu od puke vojne i političke prisutnosti na istočnoj obali Jadrana. On ističe njegovu važnost u prijenosu klasičnog naslijeđa na novonaseljene Hrvate i

Slavene čime je došlo do sinergije već postojećeg svijeta i kulture s društvenim i ekonomskim vrijednostima novopridošlica čime je stvoren hrvatski rani srednji vijek.

S time se slaže i Ante Milošević koji je ispitujući porijeklo križolikog okova konjske orme sa Ždrijaca u Ninu iz vremena prije primanja kršćanstva među Slavenima u Dalmaciji zaključio o njegovoj naknadnoj uporabi u dječjem grobu u 9. st. Naknadnu uporabu smatra dokazom dugotrajnog procesa u kojem su novodoseljeni Slaveni napuštali staru vjeru i prihvaćali kršćanstvo.

Istraživanjima različitih arhitektonskih tipova doprinos su dali Ivo Babić i Pavuša Vežić. Babić piše o trogirskim crkvama sv. Marije od Trga te sv. Martina (od 17. st. sv. Barbare). On ih ističe kao "komplementarne" građevine koje trebamo zajedno analizirati jer su šesterolisna sv. Marija te longitudinalni sv. Martin u ranom srednjem vijeku zatvarali južnu stranu glavnog gradskog trga. Pavuša Vežić pak piše o jednobrodnoj crkvi sv. Julijane u Splitu koja je u 17. st. (ili možda ranije) imala dvije etaže. Analizirajući natpis na nadvrtniku spomenute crkve datira jednu od faza gradnje u kasno 11. st.

Epigrafskom analizom koristila se i Vedrana Delonga istražujući natpis urezan u predromanički nadvrtnik crkve sv. Mihovila blizu Babinog Polja na otoku Mljetu. Autorica je naknadno urezani rustični latinski natpisa datirala u drugu polovicu 11. st. kada je crkva pripadala dubrovačkim benediktincima sv. Marije na Lokrumu. Smatra kako je on dokaz procesa rekristijanizacije Mljeta u vrijeme procvata reformiranih benediktinaca.

Baveći se slabo istraživanom temom tipova srednjovjekovnih naselja, Tonči Burić je na primjeru srednjovjekovnih kuća u Podmorju (trogirsko Velo Polje) istaknuo potrebu intenziviranja istraživanja naselja iz svih razdoblja kako bi se sakupilo potrebno i zasad manjkavo znanje o ruralnim naseobinama i vrstama kuća koje su u njima postojale.

Najnovije rezultate istraživanja crkve sv. Stjepana na Pustijerni u Dubrovniku

donosi Željko Peković ističući njezinu rano-srednjovjekovnu i dvije romaničke faze kojima je crkva doživjela postupnu transformaciju i nadogradnju osnovnog jednobrodnog trotravejnog oblika s potkovastom apsidom u prostor s nartekсом, križnim svodovima i apsidom sa slijepim visećim lukovima.

Maleni uvid u životni put našeg slavljenika nam daju Radoslav Katičić i Marin Zaninović, pišući sasvim prijateljski i iskreno o brojnim događajima koje su s njim proživjeli. Tako nam za kraj daju “malo sjećanja” (Zaninović) o životu Željka Rapanića, ne samo sjajnog znanstvenika nego i veoma dragog prijatelja. ×